


«ТАСДИҚ МЕКУНАМ»

Ректори Муассисаи давлатии таълимии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, доктори илмҳои техники, профессор

  
«26» 08 соли 2023



## ТАҚРИЗИ

**муассисаи пешбар – Муассисаи давлатии таълимии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ба диссертатсияи Курбонов Диловаршо Мирзоевич дар мавзӯи “Аз таърихи мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият” барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.10 – Таърихи илм ва техника**

Муаллифи диссертатсияи мазкур комилан дуруст қайд кардааст, ки омӯзиш ва пажӯҳиши мавзӯи таҳқиқшаванда дар партави дарстуру ҳидоятҳо ва фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон роҷеъ ба эълумияи солҳои 2020-2040 ҳамчун 20-солаи рушди илмҳои риёзиву табиӣ ва техникӣ дар соҳаи илму маориф аз мубрамияти мавзӯъ шаҳодат медиҳад.

Рисолаи диссертатсионии Курбонов Диловаршо Мирзоевич дар мавзӯи “Аз таърихи мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият” натиҷаи таҳқиқоти илмӣ-тахассусие мебошад, ки ба яке аз масъалаҳои мубрами таърихи физика бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши мавзӯи баррасишаванда, хулосаҳои бобҳои он, хулосаи умумӣ ва натиҷаҳои ҳосилкардаи муҳаққиқ, бояд гуфт, ки таҳқиқоти мазкур бо таҳассуси 07.00.10 – таърихи илм ва техника (таърихи физика) мувофиқати комил мекунад.

Муаллифи диссертатсия дар мавриди мубрамияти мавзӯъ комилан дуруст қайд мекунад, ки дар рушди таърихи илми ҷаҳонӣ кашфи назарияи нисбият аҳамияти махсуси илмӣ, таърихӣ, фалсафӣ, математикӣ ва ҷаҳонбинӣ дошта, дар навбати худ дарки назарияи нисбият, ҷӣ назарияи нисбияти хос ва ҷӣ назарияи нисбияти умумӣ бидуни донистани мафуми мақулаҳои фазо ва вақт муталақан имконнопазир аст. Аз ин рӯ мақулаҳои фазо ва вақт мафҳумҳои бунёдии назарияи нисбият ба шумор мераванд. Дар ташаккули ҷаҳонбинии таърихӣ-илмӣ ва махсусан донишҳои физикӣ, омӯзиши хосиятҳои мақулаҳои фазо ва вақт мавқеи хосаеро ишғол мекунад. Аз ин нигоҳ, диссертатсияи Курбонов Диловаршо Мирзоевич дар мавзӯи “Аз таърихи мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият” маҳз ба

масъалаи мубрами таърихи назарияи нисбият бахшида шудааст, ки аз аҳамияти назариявию амалии таърихи илм, махсусан таърихи физика бархурдор аст.

Воқеан омӯзиши таърихи назарияи нисбият, чӣ назарияи нисбияти хос ва чӣ назарияи нисбияти умумӣ дар таърихи илми тоҷик бори аввал мавриди таҳқиқоти хоса аз рӯи рамзи 07.00.10 – Таърихи илм ва техника қарор гирифта, саҳми донишмандони асримиёнагии тоҷик дар фаҳмиши мақулаҳои фазо ва вақт барои дарки дурусти НН нишон дода шудааст.

Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, аз 162 саҳифаи матни компютерӣ ва 12 расму 8 ҷадвал иборат мебошад.

Дар муқаддимаи диссертатсия мубрамият, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, объекти мавзӯъ, фарзияи таҳқиқот, навоварии илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, масоили ба ҳимоя пешниҳодшаванда, коркарди мавзӯъ, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия маълумот дода мешавад, ки ба талаботи ҳамин гуна корҳо пурра ҷавобгӯ аст.

Бобҳои диссертатсия ба масоили мубрами таърихи физика бахшида шудаанд. Аз ҷумла, боби якуми диссертатсия, ки “Таҳлили илмӣ-таърихии давраҳои асосии консепсияи фазо ва вақт” ном дорад, дар се параграф баррасӣ гардидааст. Дар параграфи якуми боби аввал “Марҳилаҳои асосии рушди фикру андеша дар бораи фазо ва вақт дар замонҳои қадим” масъалаи таърихи инкишофи фикру андеша дар бораи мақулаҳои фазо ва вақт дар замонҳои қадим, махсусан дар Юнони Қадим ва Ҳиндустони Қадим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Яке аз нуктаҳои ҷолиби ин параграф дар он аст, ки муаллиф таълимоти атомистии ҳиндуӣни қадимро бо бартарӣ ва пешии назарияи Демокриту Левкиппу Эпикур ва дигар донишмандони антиқаю эллинистӣ бори аввал дар таърихи физика нишон дода шудааст.

Параграфи дуюми боби аввал “Андешаҳои ниёғони асримиёнагии форс-тоҷик дар бораи фазо ва вақт” ном дошта, ба масъалаи таҳлили илмии мақулаҳои фазо ва вақт дар осори донишмандони маъруфи асримиёнагии форс-тоҷик, махсусан Абубакри Розӣ ва Абуҳотами Розӣ бахшида шудааст. Дар он қайд гардидааст, ки ниёғони тоҷикон дар масъалаи дарку фаҳмиш ва шарҳу баёни мақулаҳои фазо ва вақт аз донишмандони пешинаи аҳди антиқаи Юнони Қадим хеле пеш рафтаанд ва муаллиф ин фикри худро дар масъалаи фаҳмиши мақулаҳои “фазо” ва “вақт” исбот карда тавонистааст. Параграфи сеюми боби якум “Тасаввурот ва омӯзиши мафҳуми фазой-вақтӣ дар таърихи назарияи нисбият дар МТМУ”, ба таърихи омӯзиши НН дар иртибот бо мақулаҳои фазо ва вақт ва мафҳуми фазой-вақтӣ дар МТМУ бахшида шудааст ва маълумоти хуб ва саривақтӣ барои хонандагон дар масъалаи омӯзиши НН ба шумор меравад.

Боби дуоми диссертатсия “Ташаккули фаҳмиши таърихии фазой-вақтӣ дар сатҳи олами кабир (ОК) ва олами сағир (ОС)” низ аз се параграф иборат буда, дар параграфи якум “Фаҳмиши мафҳумҳои умумии фазо ва вақт ҳангоми омӯзиши НН бо маълумоти таърихӣ” иртиботи мақулаҳои фазо ва вақт бо НҲ ва НН дар курсҳои механика, элетродинамика ва оптика мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар параграфи мазкур, муаллиф мақсад ва мазмуни онро барои дарки фаҳмиши “фазой-вақтӣ” дуруст шарҳ додааст, ки дар чаҳорҷӯбаи геометрияи уклিদусӣ, вақт дар тафовут аз фазо як ченак дорад. Ин он маънӣ дорад, ки дилхоҳ ҳодиса ё то, ё баъди ҷудо намудани ибтидои ҳисоби лаҳза ба амал меояд. Ҳама лаҳзаҳои вақт метавонанд ба шакли нуқтаҳо дар хати рости тири вақт инъикос ёбанд. Пайдарпаии нуқтаҳо ба пайдарпаии лаҳзаҳои муайяни вақт мувофиқ меоянд. Дар ин ҳолат фосилаи вақт бо ифодаҳои зерин шарҳ дода мешавад:

$$\Delta t = t_2 - t_1 \text{ ё } \Delta t = t_3 - t_2 \text{ ё } \Delta t = t_3 - t_1$$

ва ғайра.

Параграфи дуоми боби дуюм “Ташаккулёбии қонуниятҳои фазой-вақтӣ ҳангоми омӯзиши қисмҳои физика” фарогири масъалаҳои марбут ба мавҷҳои электромагнитӣ ва суръати рушноӣ буда, таърихи андозагирии суръати рӯшноӣ аз тарафи донишмандони гуногун дар солҳои мухталиф бо нишондода натиҷаи ҳосилкардашон дар шакли нақша нишон дода шудааст. Дар ин параграф, муаллиф масъалаи мавқеи суръати рӯшноӣ ва нақши онро дар физикаи классикӣ ва релятивистӣ мавриди баррасӣ қарор дода, қомилан дуруст қайд кардааст, ки яке аз масъалаҳои муҳими физика ин андозагирии суръати рӯшноӣ ба шумор мерафт, ки натиҷаи ниҳони суръати рӯшноӣ, ки аз он дақиқтар андозагирӣ кардани имконнопазир мебошад, чунин аст:

$$c = 299\,792\,458 \pm 1,2 \text{ м/с}$$

Барои ҳалли масъалаҳои физикӣ ва умуман, дар илм онро  $c = 3 \cdot 10^8$  м/с меҳисобанд.

Дар параграфи сеюм, ки “Муҳтасари таърихи назарияи нисбият аз Нютон то Эйнштейн ва баъд аз ӯ” ном дорад, фаҳмиши ПН, НН, ННХ ва ННУ аз даврони Галилео Нютон то замони Эйнштейн, Планк, Шрёдингер, Гейзенберг мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар ин параграф вақт ва масса дар физикаи классикӣ ва физикаи релятивистӣ ва иртиботи онҳо бо якдигар нишон дода шудааст.

$$m = \frac{m_0}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}}$$

Дар ин параграф вақт ва масса дар физикаи классикӣ ва физикаи релятивистӣ ва иртиботи онҳо бо якдигар нишон дода шудааст. Қайд гардидааст, ки то замони Алберт Эйнштейн концепсияи масса ва энергия дар

физика ҷудогона (алоҳида) тавсиф карда мешуд. Ӯ исбот кард, ки қонуни бақои масса ва ҳам қонуни бақои энергия ҷузъи қонуни умумии масса-энергия маҳсуб мегарданд. Маҳз тавассути алоқаи бунёдии ин ду мафҳум материя (ҳайуло) ба энергия ва энергия ба материя табдил меёбад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки муаллифи диссертатсия мақсаду вазифаҳои дар пеш гузоштаашро қомилан иҷро кардааст ва як қори пурра ва пухтаи илмиро пешниҳод намудааст, ки ба талаботи қорҳои диссертатсионӣ пурра муносиб ва мувофиқ мебошад.

Дар баробари дастовардҳои муҳимми зикршуда диссертатсия аз баъзе қамбудиву норасоӣҳо низ ҳолӣ нест, ки зикри онҳо барои тақмили минбаъдаи таҳқиқоти муаллиф муфид хоҳанд буд, аз ҷумла:

1. Хуб мебуд дар бораи нақши ҳандасии ғайриуклидусӣ дар фаҳмиши назарияи нисбият муфассалтар маълумот меод.

2. Дар диссертатсия ва ҳам автореферат гоҳо мафҳуми “мақула” ва гоҳо мафҳуми “қонсепсия” истифода шудааст. Хуб мебуд, ки ҳамеша як мафҳум ва бехтараш мафҳуми “мақула”-ро истифода мекард, зеро он ба тарғиби вожаҳои илмии забони модарӣ мусоидат мекунад.

3. Муаллиф агар дар бораи таҳлили муқоисавии бунёди физикӣ ва ҳандасии назарияи нисбият бештар таваққуф мекард, ба фикри мо, арзиши физикиву математикии диссертатсия бештар мегардид.

4. Дар автореферат ва рисола баъзе ҳатоҳои услубӣ ва техникӣ ба назар мерасанд.

Дар маҷмӯъ, эродҳои зикршуда ба ҳеҷ ваҷҳ аҳамияти илмии таҳқиқоти анҷомдодашударо ҳалалдор намесозанд, зеро аксари онҳо хусусияти таҳририю тавсиявӣ дошта, ислоҳшавандаанд ва ба мазмуну муҳтавои диссертатсия ва дастовардҳои илмии муҳаққиқ таъсири қиддӣ намерасонанд.

Фишурдаи диссертатсия (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), осори илмиву мақолаҳои дар ин замина нашркардаи диссертант мазмуну муҳтавои диссертатсияро ба пуррагӣ инъикос ва ифода мекунад.

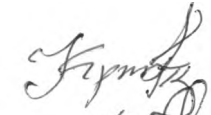

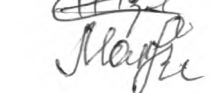
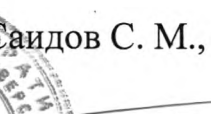

Тавре ки аз феҳрасти таълифоти Қурбонов Диловаршо Мирзоевич бармеояд, ӯ доир ба мавзӯи таҳқиқотии худ 13 таълифоти илмӣ ба нашр расонидааст, ки 6-тои он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА ФР ва ҚОА ҚТ инчунин ба чоп расидаанд.

Хулосаҳои муҳтасари қори диссертатсионӣ, ки бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар охири автореферати диссертатсия оварда шудаанд, тибқи талаботи ҷорӣи Комиссияи олии атестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, моҳияти илмии диссертатсияи мазкурро ба таври фишурда қомилан дуруст инъикос менамоянд.


Ҳамин тариқ, диссертатсияи ҚурбоновДиловаршо Мирзоевичдар мавзӯи “Аз таърихи мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият”барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.10 – Таърихи илм ва техникаба ҳимоя пешниҳод шудааст, кори баитмомрасидаи мустақили илмӣ-таҳқиқотии таҳассусӣ буда, тибқи меъёрҳои «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор)» (Қарори Ҳукумати ҚТ, №505 аз 26.11.2021) омода гардида, ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ аст ва ҳуди муаллиф сазовори дараҷаи илмӣ матлуб мебошад.

Тақриз аз ҷониби мудири кафедраи математикаи олии ва фанҳои табиатшиносии номзади илмҳои физика ва математика., дотсент Палавонов Қурбоназр Қурбонбекович тартиб дода шуда, дар ҷаласаи васеи кафедраҳои математикаи олии ва фанҳои табиатшиносӣ, кафедраи ҷамъиятшиносӣ ва кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон” аз 25 августи соли 2023, протоколи № 1 омода гардида, тасдиқ шудааст.

Раиси ҷаласа, мудири кафедраи  
математикаи олии ва фанҳои  
табиатшиносӣ., дотсент  
Номзади илмҳои таърих  
Номзади илмҳои филология  
Номзади илмҳои физ.-мат.  
Котиби ҷаласа:

 Палавонов Қ. Қ.  
 Мақсадов Ҳ. И.  
 Саидов С. М.  
 Салимов Н. С.  
 Махсумова У.Ф.

Имзои Палавонов Қ. Қ., Мақсадов Ҳ. И., Саидов С. М., Салимов Н. С.,  
Махсумова У.Ф.-ро тасдиқ менамоем:

Сардори шӯбаи кадрҳо ва корҳои махсус  Пирзода С.С.



**Маълумот дар бораи муассисаи пешбар:**

734061, ш. Душанбе кӯчаи Дехотӣ 1/2

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Тел: (+992) 234-83-46, Ғах+992(372)34-85-46,

E-mail: [tguk@mail.ru](mailto:tguk@mail.ru)